

УДК 81'373.21

Черикбаева Н. Б.Филология илимдеринин кандидаты, доцент
*«Ала-Тоо» Эл аралык университети***Б. ОРУЗБАЕВАНЫН ЭМГЕКТЕРИНДЕГИ КЫРГЫЗ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ:
ЖЕТИШКЕНДИКТЕР ЖАНА ЧАКЫРЫКТАР****Черикбаева Н. Б.**Кандидат филологических наук, доцент
*Международный университет «Ала-Тоо»***КЫРГЫЗСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ Б.ОРУЗБАЕВОЙ
ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ****Cherikbayeva N. B.**candidate of philological sciences, associate professor
*International University «Ala-Too»***KYRGYZ TERMINOLOGY IN THE WORK OF B. ORUZBAEVA
ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES**

Аннотация. Макалада Бүбүйна Орузбаеванын кыргыз терминологиясына кошкон салымы, жетишкендиктери жана манипуляциянын тилдик каражаттары каралат. Саясий дискурстагы терминдердин таасири, ошондой эле алардын коомдук аң-сезимге тийгизген таасири изилденет. Аталган изилдөөнүн негизинде, терминологияны колдонууда чечимдер жана сунуштар берилет.

Негизги сөздөр: Бүбүйна Орузбаева, кыргыз терминологиясы, манипуляция, саясий дискурс, коомдук аң-сезим, терминдердин таасири, чечимдер, сунуштар.

Аннотация. В данной статье анализируется вклад Бүбүйна Орузбаевой в кыргызскую терминологию, ее достижения и языковые средства манипуляции. Рассматривается влияние терминов в политическом дискурсе и их эффект на общественное сознание. На основе исследования предлагаются рекомендации и выводы о применении терминологии.

Ключевые слова: Бүбүйна Орузбаева, кыргызская терминология, манипуляция, политический дискурс, общественное сознание, влияние терминов, рекомендации, выводы

Abstract. This article analyzes Bubuyina Oruzbaeva's contribution to Kyrgyz terminology, her achievements, and linguistic means of manipulation. It examines the influence of terms in political discourse and their effect on public consciousness. Based on the research, recommendations and conclusions regarding the use of terminology are presented.

Keywords: Bubuyina Oruzbaeva, Kyrgyz terminology, manipulation, political discourse, public consciousness, influence of terms, recommendations, conclusions.

Глобалдашуу жана эл аралык тилдердин таасири күчөп турган учурда кыргыз тилин сактоо жана өнүктүрүү маселеси өзгөчө маанилүү болуп турат. Бул процессте кыргыз терминологиясы маанилүү роль ойнойт. Аталган феномен илимий жана техникалык түшүнүктөрдү так жеткирүүгө гана жардам бербестен, улуттук өзгөчөлүктү сактоого да салым кошот. Б. Орузбаева тарабынан жазылган “Кыргыз терминологиясы” аттуу изилдөө кыргыз лексикасын өнүктүрүүгө жана кыргыз тилинде терминдерди түзүү жана стандартташтыруу үчүн методологиялык негиздерди сунуш кылып, маанилүү салым кошкон эмгек болуп саналат.

Бул макаланын максаты – залкар илимпоздун, Орузбаеванын, сунуштаган ыкмаларын жана методдорун талдоо, анын кыргыз терминологиясын иштеп чыгуу процессиндеги негизги жетишкендиктери жана кездешкен кыйынчылыктарын аныктоо, ошондой эле кыргыз лексикасынын мындан аркы өнүгүүсүнө тийгизген таасирин баалоо болуп саналат. Мындан тышкары, илимий изилдөөлөрдө манипуляциянын лингвистикалык каражаттарын колдонуу аспектиери да каралат, бул Орузбаеванын эмгектерин саясий дискурстун контекстинде тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Б. Орузбаеванын “Кыргыз терминологиясы” эмгегинде

кыргыз тилинде терминологияны өнүктүрүү жана системалаштыруу маселелери ар тараптуу каралган. Ал кыргыз терминдеринин калыптаныш тарыхын жана анын ар кандай тармактарда – илимде, техникада, билим берүүдө – өнүгүшүнө көңүл бурган. “Өндүрүш, техника, илим, искусство, коомдук турмуштагы түшүнүктөрдүн атоосу болгон сөздөр терминдик касиетке ээ. Тар мааниде бир илимдеги (коомдук саясий илимдердеги, искусстводогу же техникадагы) терминдердин (б. а. түшүнүктөрдүн) системасы, жыйындысы” [3:3 б.]. Илимпоздун пикири боюнча, кыргыз тилинде так жана жеткиликтүү терминология түзүү аркылуу илимий жана техникалык билимдерди кыргыз тилинде сапаттуу жеткирүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Ушундай эле пикирди Э. Кенжебаев, 2020-жылы чыккан “Кыргыз терминологиясынын өнүгүшү” аттуу эмгегинде “Кыргыз терминологиясы – бул улуттук маданияттын маанилүү бөлүгү” деп баса белгилеген [1:45 с.]. Бул маселенин уникалдуулугу башка орус, англис тилдеринде каралган: “Терминология не только отражает, но и формирует общественное сознание” [5:32 с.]; “Terminology is a powerful tool in shaping political discourse and influencing public perception” [7:78 p.] – Терминология саясий дискурсту түзүүгө жана коомдук кабыл алууга таасир этүүчү күчтүү курал (котормо биздики Н.Ч).

Орузбаева терминологияны иштеп чыгууда ар кандай методдорду жана ыкмаларды колдонот. Ал терминдерди түзүүдө жана тандоодо негизги принцип катары кыргыз тилинин табиятына жакындыкты жана түшүнүктүүлүктү белгилейт. Мисалы, башка тилдерден терминдерди алууда алардын кыргыз тилине ылайыктуулугун эске алып, сөздөрдүн үндөштүк жана тилдин грамматикалык түзүлүшүнө туура келүүсүнө көңүл бурат. Аталган китептин 113-бетинде “Терминдерди орус тилинен которуу ыкмалары жана каражаттары” бөлүмү орун алган. Бул бөлүмдө төл сөздөрдүн жардамы менен терминдерди которуп алуу жана негиздери которулбаса, аларды кыргыз тилинин морфологиялык каражаттары менен жабдуу аркылуу ишке ашырылаарын белгилейт. Орус тилинде *-ч/-ач* мүчөлөрүнүн жардамы менен жасалуучу заттын өзгөчө касиетин, кесипти билдирүүчү сөздөр кыргызча *-чы, -гыч* жана *-луу* мүчөлөрү айкашкан сөздөр менен же мааниси шайкеш башка морфологиялык түзүлүштөгү сөздөр менен которулат экенин айтып, төмөнкүдөй мисалдарды келтирет: а) *ткач* – *токуучу*, *тягач* – *сүйрөгүч*, *рвач*

— *шылуун*, *жегич*, *ловкач* – *эптүү*, *силач* – *күчтүү* ж.б. Эгерде сөздүн негизи которулбаса, ага аталган мүчөлөр уланарын белгилеп: *скрипач* – *скрипкачы* сыяктуу мисалдарды келтирет [3:113 б.]. Андан сырткары, Орузбаева кыргыз тилинин сөздүк байлыгын максималдуу колдонуу максатында жаңы терминдерди түзүүдө туундулук жана кошмо сөздөрдү пайдаланат. Кыргыз терминологиясынын өнүгүү процессинде Орузбаева бир катар көйгөйлөрдү белгилеген. Орус илимпозу Петров (2018) терминдердин стандартташтырылышы илимий тилдин өнүгүүсүнүн маанилүү аспект экенин белгилеп, бул илимий чөйрөдө так түшүнүүнү камсыздай турган окшош пикирин айтып келет. Алардын катарына башка тилдерден, өзгөчө орус, италия, француз, нидерланд, немец жана англис тилдеринен кирген сөздөрдүн таасири, ошондой эле ар бир тармак үчүн терминдерди бирдей жана стандарттуу колдонуудагы кыйынчылыктар кирет. “Италияда аскер ишинин, деңизде сүзүүнүн өркүндөшүнөн улам, ошондой эле музыка, живопись, театр өнөрү, архитектура жана башкада итальян тилинен алынган терминдер көп кездешет (*сопрано*, *кантилена*, *батальон*, *солдат*, *сальдо* ж. б.). XVII-XVIII кылымда эл аралык лексика нидерланд тилинин эсебинен (*верфь*, *док*), кийинчерээк француз (*гарнизон*, *сапер*, *мина*), немец (*штаб*, *лагерь*, *плац*), англис (*митинг*, *лидер*, *импорт*, *экспорт* ж. б.) сөздөрү менен толукталат. Улуу Октябрь социалисттик революциясынан кийин орус тили эл аралык терминологиянын бар булагына айланды (*большевик*, *совет*, *колхоз*, *совхоз* ж.б.)” [3:5 б.]. Бул маселелер кыргыз тилинде бирдиктүү жана системалуу терминология түзүүнү татаалдаштырат жана кыргыз тилинде сапаттуу маалымат берүү үчүн кыйынчылыктарды жаратары айтылат.

Б. Орузбаеванын “Кыргыз терминологиясы” аттуу эмгеги кыргыз тилин өнүктүрүүгө жана анын илимий-техникалык лексикасын байытууга зор салым кошкон. Анын изилдөөсүндө колдонулган методдор жана ыкмалар кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүнө ылайыктуу терминологияны иштеп чыгууга багытталган. Орузбаева сунуштаган принциптер терминдерди түзүүдө жана тандоодо кыргыз тилинин бай сөздүк корун колдонууга түрткү берип, улуттук маданияттын жана тилдин сакталуусуна өбөлгө түзөт. Бул эмгек кыргыз тилинин өз алдынча илимий жана техникалык тил катары өнүгүүсүнө чоң салым кошту. Орузбаева кыргыз тилиндеги терминологияны өнүктүрүүдө уникалдуу

жана инновациялык чечимдерди сунуштаганы менен, айрым чектөөлөргө туш болгон. Терминдерди стандартташтыруунун кыйынчылыктары жана башка тилдердин, айрыкча орус жана англис тилдеринин таасири кыргыз тилинин өз алдынчалыгын сактоодо кыйынчылыктарды жаратат. Ошондой эле, тармактык терминологиянын өнүгүүсүндө бирдиктүү стандарттарды орнотуу боюнча кошумча иштер талап кылынат. Бул маселелерди чечүү үчүн Орузбаеванын эмгектерин изилдөө жана саясий дискурстагы манипуляция дүү терминологияны колдонуу боюнча сунуштарды берүү учурдун талабы деп ойлойбуз.

Саясий турмуштун негизги аспектиси болгон саясий дискурс коомдук пикирдин калыптанышына олуттуу таасирин тийгизет [6:277 б.]. Орузбаева аталган китебинде терминология маселесин саясат тармагына да байланыштырат. Орузбаева өз эмгегинде тилдик каражаттар саясий дискурсту кантип түзүп, чагылдырып жаткандыгына, ошондой эле саясий билдирүүлөрдү туура түшүнүү жана интерпретациялоо үчүн терминдердин так колдонулушунун маанилүүлүгүнө көңүл бурат. Илимпоздун бул китеби 1983-жылы жарык көргөн менен учурда абдан актуалдуу чөйрөнү, саясий дискурсту, камтыган. Сөзүбүз куру болбосу үчүн, акыркы жылдардагы илимий иште Орозбеков (2019) саясий дискурстагы тилдик стратегиялар коомдук аң-сезимди түзүүдө маанилүү роль ойнойт экени тууралуу жазганын белгилегибиз келди [2]. Ал эми Van Dijk (2008) дискурс менен бийликтин өз ара байланышы бар экенин жана терминология коомдук аң-сезимди манипуляциялоодо колдонулушу мүмкүн экенин белгилейт [8]. Саясий дискурстун контекстинде бир нече жыл мурун эле кыргыз илимпозу: саясий терминология, манипуляция, дискредитация ж.б. сөздөрүн бел-

гилеген. Бул терминдер жана концепциялар саясий дискурста маанилүү роль ойнойт, анткени алар тилдин коомдук кабылдоону башкаруу жана саясий чечимдерге таасир кылуу үчүн кантип колдонулуп жатканын анализдөөгө жардам берет. Орузбаева баштаган кыргыз терминологиясын өнүктүрүү иши али да улантылып, айрым тармактарда тереңдетилген изилдөөлөрдү талап кылат. Кыргыз тилинде жаңы терминдерди жаратуу жана стандартташтыруу үчүн кыргыз тилинин ички ресурстарын колдонуу, кошмо сөздөрдү жана сөз жаратуу моделдерин изилдөө мындан аркы изилдөөлөрдүн негизги багыттарынын бири болуп саналат. Бул изилдөөлөр кыргыз тилинин илимий-техникалык тил катары күчтөнүүсүнө жана терминологиясынын дүйнөлүк стандарттарга жакындашына мүмкүнчүлүк берет. Б. Орузбаеванын бул эмгеги кыргыз тилинде терминологияны өнүктүрүү жаатында чоң мааниге ээ. Анын изилдөөсүндө сунушталган методдор жана принциптер кыргыз тилинин уникалдуу өзгөчөлүктөрүнө ылайыкташтырылган, бул кыргыз тилинде так жана түшүнүктүү илимий-техникалык терминдерди түзүүгө өбөлгө түзөт. Терминологиянын стандартталышы жана кыргыз тилинде түшүнүктүү терминдерди түзүү кыргыз тилин өнүктүрүү жана аны илим менен техниканын тили катары бекемдөө үчүн маанилүү кадам болуп саналат. Орузбаева белгилеген көйгөйлөр жана сунуштар мындан аркы изилдөөлөрдүн негизин түзөт. Кыргыз тилинин илимий жана техникалык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, ошондой эле аны заманбап чакырыктарга жооп бере турган тил катары өнүктүрүү үчүн анын иши өтө баалуу жана актуалдуу. Ошондуктан, кыргыз терминологиясы жаатындагы изилдөөлөр уланyp, кыргыз тилинин статусун бекемдөөгө багытталган иш-аракеттер ар тараптуу жүргүзүлүшү керек.

Адабияттар:

1. Кенжебаев, Э. Кыргыз терминологиясынын өнүгүшү. Бишкек: 2020
2. Орозбеков, Б. Тил жана саясий дискурс: кыргыз тилинде манипуляциялык стратегиялар. Бишкек: 2019
3. Орузбаева, Б. О. Кыргыз терминологиясы. Ф.: Мектеп, 1983. – 168 бет.
4. Петров, А. Проблемы стандартизации терминологии в научном и техническом языке. Санкт-Петербург: Издательство РГПУ, 2018
5. Сидорова, Н. Язык и политика: влияние терминологии на общественное сознание. Москва: Наука, 2021
6. Черикбаева, Н. Б. Саясий дискурс жана анын коомдук пикириде калыптандыруудагы ролу. *Alatoo Academic Studies*, 1. 2024 https://drive.google.com/file/d/1Lnd3nI2So_L6W3vPhbd-FzhkdJUrNbzK/view
7. Baker, M. *Language and Politics: The Role of Terminology in Political Discourse*. London: Routledge, 2015
8. Van Dijk, T. A. *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.